

І. О. ГОЛУБОВСЬКА, О. В. ЛЕВКО, А. С. ПОЛІЩУК

МАНІПУЛЯТИВНИЙ ДИСКУРС ЯК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ: СУЧАСНІСТЬ VS АНТИЧНІСТЬ

У статті аналізується політичний інституційний дискурс як інструмент впливу на маси та маніпулювання їхньою свідомістю, настроями, поведінкою в інтересах невеликої групи людей — політичної еліти суспільства. Якість гіперреальності, яка симулює дійсність у межах політичного дискурсу (невідривного від дискурсу мас-медіа), зумовлюється інтересами владних інститутів соціуму.

Антична риторика і лінгвопрагматика характеризуються як дисципліни, які в різні часи були спрямовані на вивчення методів і прийомів мовленнєвого впливу на цільову аудиторію; виділяються їхні спільні та відмінні властивості.

Маніпулятивні стратегії, тактики і комунікативні ходи, спрямовані на уславлення добродетельності святих на тлі дискредитації грішників, розглядаються в межах жанру епідейктичної промови на матеріалі релігійного дискурсу пізньоантичної доби. Здійснений аналіз засвідчив факт зближення релігійного дискурсу з політичним, оскільки і той, і другий спрямовані на міфологізацію свідомості, що здійснюється за допомогою низки прийомів маніпулятивного впливу.

Ключові слова: політичний дискурс, релігійний дискурс, маніпулятивний вплив, гіперреальність, антична риторика, лінгвопрагматика, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, комунікативний хід.

Дискурс як симулякр дійсності.

Згідно з концепцією відомого дослідника політичної реальності Я. Торфінга, теорія дискурсу у своєму розвитку пройшла три основні фази усвідомлення, які, розвиваючи ідеї вченого, можна означити в такий спосіб: 1) дискурс як усний або писемний текст з його семантичними особливостями (поняття дискурсу практично збігається тут із поняттям усного / писемного тексту); 2) дискурс як набір дискурсивних практик, обмежених тими чи тими умовами своєї реалізації («rules of formation»), які регулюють увесь хід комунікації (Н. Феркло, М. Фуко, Ю. Хабермас); 3) дискурс як реляційна система практик означування, яка заангажована історично, технологічно, економічно та політично і має ексклюзивне право вибудовувати через конструювання дискурсу будь-який соціальний порядок, у межах якого і встановлюється «істина» (Р. Барт, Ж. Дерріда, Ю. Кристева, Ж. Лакан, Е. Лакло, Ш. Муфф) [Torfing, 2005, 5–13]. У дусі ідей постструктуралізму ¹ поняття «дискурс» трактується як синонім практики соціального конструювання, сутність якої

---

¹ Постструктуралізм — філософсько-естетична концепція, яка постала в другій половині XX ст. на основі структуралізму. Основні представники — французькі вчені: Ж. Бодріяр, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, Ж. Дерріда, Р. Барт, Ю. Кристева, Ж. Лакан, М. Фуко та ін.

лаконічно сформульовано у вислові Ж. Дерріда «все є дискурс». Основним завданням дискурс-аналізу при такому розумінні дискурсу стає відстеження того, як мова конструє феномени, а не як вона їх відображає. За визначенням Я. Торфінга, «дискурс є результатом гегемоністських артикуляцій, ціллю яких виступає встановлення як політичного, так і морально-інтелектуального лідерства в суспільстві» [Цит. за: Левшенко Ю. І].

Існують різні типології дискурсу, запропоновані свого часу різними вітчизняними та зарубіжними вченими (Т. ван Дейк, А. О. Загнітко, Г. Г. Почепцов (мол.), Ю. С. Прохоров, Ю. В. Рождественський та ін.), проте найбільшої популярності набула типологія російського дослідника В. І. Карасика, який на основі соціолінгвістичного підходу виділяє два основних типи дискурсу: персональний (особистісно орієнтований) та інституціональний (статусно орієнтований) [Карасик, 2002, 278]. У першому випадку мовець виступає як окрема особистість зі своїм індивідуальним мисленням, світосприйняттям і світорозумінням, у другому — як представник певної соціальної інституції з усталеними для неї уявленнями, розуміннями, способами взаємодії з навколишнім соціальним середовищем, стереотипами поведінки, ідейними настановами. Таким чином, інституційний дискурс завжди орієнтований на спілкування, мовну взаємодію представників соціальних груп або інституцій у певних заданих апіорі межах статусно-рольових відносин, які є характерними для цих інституцій. Інституційний дискурс конституують дві системоутворювальні ознаки: цілі та учасники спілкування. На підставі їх застосування, на думку В. І. Карасика, стосовно сучасного соціуму можливе виділення таких видів інституційного дискурсу: політичного, дипломатичного, адміністративного, юридичного, військового, педагогічного, релігійного, містичного, медичного, ділового, рекламного, спортивного, наукового, сценічного та масово-інформаційного [Карасик, 2000, 10]. Щоправда, для детального опису того чи того типу інституційного дискурсу варто застосувати ширший набір диференційних ознак: 1) учасники, 2) хронотоп, 3) цілі, 4) цінності, 5) стратегії, 6) матеріал (тематика), 7) різновиди і жанри, 8) прецедентні (культурогенні) тексти, 9) дискурсивні формули [там же, 11].

Мету політичного дискурсу можна визначити як завоювання і утримання влади шляхом поширення певної системи ідеологічних поглядів, що може бути реалізовано завдяки комунікативному впливові (експліцитному й імпліцитному) на когнітивну сферу цільової аудиторії (електорату). Наразі сформувалося два підходи до розуміння змістового наповнення терміна «політичний дискурс»: вузьке і широке. Згідно з першим, політичний інституціональний дискурс охоплює промови політиків, урядові документи, партійні програми, тексти парламентських та передвиборчих дебатів, агітаційні матеріали [Дейк, 1989, 26]. Широке розуміння політичного дискурсу імплікує включення до корпусу зазначених текстів «дискурсу реагування»: аналітичних статей журналістів, політологів, громадських активістів, пересічних громадян у соцмережах на ту чи ту подію політичного життя суспільства, «розмови про політику» (риторика О. Шейгал) у різних ракурсах — побутовому, художньому, публіцистичному, які можна уподібнити «<...> своєрідним струмочкам, які живлять ріку політичної боротьби, оскільки вони <...> роблять внесок у формування політичної свідомості, у створення суспільної думки, що врешті-решт може вплинути на хід політичного процесу» [Шейгал, 2004, 23]. Таким чином, у дусі ідей М. М. Бахтіна можна констатувати існування в межах політичного дискурсу жанрів первинного і вторинного

спілкування [Бахтин, 1986, 279], тих дискурсних утворень різножанрової належності, які й продукують те, що О. І. Шейгал називає «політичним нарративом». У його основі завжди — певна прототипова політична подія, навколо якої формується політично заангажований коментар численних інтерпретаторів, переповідачів, носіїв різних ідейних переконань [Шейгал, 2004, 269]. Тому не можна не погоджуватися з тими дослідниками, які твердять про зрощення політичного дискурсу з медіа-дискурсом, «чистого» дискурсу політиків з «дискурсом реагування» [цит за: Перельгут, Сухоцкая, 2013], адже саме політик виступає своєрідним «архітектором» дискурсу реагування, задає його тематичну специфіку, розставляє основні змістові орієнтири і смислові акценти. Крім того, межі дискурсу є прозорими, що приводить до «<...> накладання характеристик різних видів дискурсу в одному тексті <...>, наприклад, інтерв'ю з політологом поєднує елементи мас-медіа, наукового і політичного дискурсу» [Шейгал, 2004, 24].

У сучасному постіндустріальному інформаційному суспільстві медіа-дискурс виконує роль посередника між владою і народом, а журналіст здебільшого стає рупором того чи того політика, оприлюднюючи, як правило, заангажоване ставлення до певних політичних подій і ситуацій. ЗМІ перетворюються на головний інструмент для поширення повідомлень, покликаних впливати на суспільну свідомість, відбувається процес медіації, «створення новин» у медіа. Цей процес спрямований на таке перероблення фактів політичного життя суспільства, яке передбачає, на жаль, маніпулятивний вплив на цільову аудиторію, формування такої концептуальної картини світу, яка б забезпечувала потреби існуючої політичної системи. Як справедливо зауважують автори культової книги «Чотири теорії преси» американські професори Ф. Сіберт, Т. Петерсон та У. Шрамм, преса завжди отримує форму і забарвлення тих соціальних і політичних структур, у межах яких вона функціонує [Сіберт, Петерсон, Шрамм, 1998, 15–16]. Саме завдяки медіа-дискурсу владні політичні еліти отримують доступ до особистісної сфери споживача інформації, впливають на духовну сферу суспільства, нав'язують останньому часто-густо перекручені моральні норми і критерії, неадекватні соціальні стереотипи і установки, помилкові цінності. По суті, ЗМІ стають своєрідним фільтром для ідей, підвищуючи цінність однієї, знецінюючи другу і замовчуючи третю. На реципієнта за допомогою вербальних і невербальних засобів здійснюється маніпулятивний вплив, йому нав'язується така система думок, поглядів, розумінь, способів поведінки, яку навіть сам адресант може вважати неправдивою, проте вигідною для втілення своїх цілей і потреб [Маслова, 2008, 44]. Основним принципом маніпулятивного впливу є створення ілюзорної дійсності на основі зниження критичного сприйняття з боку адресата повідомлення. Реальний, суперечливий, складний світ замінюється яскравою картинкою з готовими шаблонами розв'язання проблем і надання оцінок політичним і соціальним подіям. Хаотизація значень, підміна смислів і фрагментизація досвіду деформує свідомість адресата інформації, робить неможливим генерування адекватної картини дійсності.

Ефективним інструментом маніпулювання свідомістю через медіасферу виступає медіавірус (термін Д. Рашкоффа²), який, подібно до справжнього

---

² Американський учений Д. Рашкофф уперше застосував термін «медіавірус» у книзі «Media Virus. Hidden Agendas in Popular Culture» (1994) — «Медіавірус».

вірусу, відшуковує слабкі місця у свідомості або в когнітивній сфері (соціальні, політичні, лінгвістичні, ідеологічні знання) адресатів, вводячи власний «генетичний код» у вигляді елементарних інформативних кодів — мемів (термін Р. Докінза³), завдяки яким адресант отримує можливість маніпулювання свідомістю адресата. На думку Р. Докінза, меми, подібно до генів, є реплікаторами (англ. replicators), тобто об'єктами, які з метою розмноження копіюють самі себе. По суті, меми — це одиниці культурної інформації: будь-які ідеї, символи, образи, способи дії, які здатні свідомо чи несвідомо передаватися від людини до людини за допомогою мови, ритуалів, жестів тощо, набираючи при цьому власних поведінкових характеристик. У сучасній інфосфері меми фактично є інструментами створення медіаподій, які можуть призводити до карколомних соціальних перетворень.

Методологічним підґрунтям феномену мемів виступає теорія симулякрів (фр. simulacres від лат. simulatio — «удавання») — свідоме відтворення фантазму.

Відомий французький філософ Ж. Бодріяр, автор концепції симулякру, що є головним інструментом «тотальної симуляції», зазначав: «Сьогодні вся система схиляється до недетермінованості, будь-яка реальність поглинається гіперреальністю коду і симуляції. Власне принцип симуляції керує нами сьогодні замість колишнього принципу реальності. Цільові установки зникли, тепер нас породжують моделі. Більше немає ідеології, залишилися самі симулякри» [Бодрійяр, 2000, 44]. І далі, продовжуючи висловлену думку: «Всюди йде одне і те саме “породження симулякрів”»: взаємні підстановки красивого і потворного в моді, лівих і правих у політиці, правди і брехні у всіх повідомленнях мас-медіа, корисного і некорисного в побутових речах, природи і культури на всіх рівнях значення. У нашій системі образів і знаків зникають усі основні гуманістичні критерії, цінності, які визначають вікову культуру моральних, естетичних, практичних суджень» [там же, 55]. Таким чином, нічим не обмежений процес семіозису симулякрів в епоху постмодернізму, створюючи єдиний простір «фейкової реальності» (гіперреальності), прирікає людину жити саме в ньому, не надаючи їй жодного вибору (згадаймо у зв'язку з цим культовий фільм братів Вачовські «Матриця»). При цьому основним засобом і інструментом підтримання «ілюзії про дійсність» виступають ЗМІ, які, поширюючи свою інтерпретацію подій у реальному часі, підміняють справжню подію своєю розповіддю про неї⁴. Ж. Бодрійяр вважав медійну сферу наймасштабнішим середовищем породження симулякрів і тому — найнебезпечнішим для людського соціуму, зануреного «у світ псевдоподій, псевдоісторії, псевдокультури <...> за допомогою елементів коду і технічної маніпуляції <...> Подія, яку призначили для споживання, фільтрується, дробиться, переробляється цілим індустріальним конвеєром виробництва» [цит. за: Печенкіна, 2013, 13–14]. Як зазначає дослідниця творчості Ж. Бодріяра О. А. Самар-

---

Тайные послания в популярной культуре» (2003).

³ Концепція мема і сам термін були запроваджені еволюційним біологом Р. Докінзом у праці «The Selfish Gene» (1976). Цікаво, що В. М. Бехтерев у статті «Роль навіювання в суспільному житті» (1898.) запропонував концепцію «ментальних мікробів», які, подібно до справжніх фізичних мікробів, є всепроникними і можуть передаватися через слова і жести людей, через книги, газети тощо.

⁴ У цьому плані дуже показовими є три короткі есеї Ж. Бодріяра «Війни в Затоці не було» («La Guerre du Golfe n'a pas eu lieu»), спершу опубліковані у французькій газеті «Libération» і в британській «The Guardian» між січнем і березнем 1991 р.

ська, «Річ не в тому, що фальсифікується подія, сам зміст послання. Річ у тому, що події знищуються, а реальність замінюється псевдореальністю, яка створена виходячи з коду медіума, і має свій ритм життя, свої цілі та функції» [Самарская, 2006, 260].

Заміна реальності на псевдореальність здійснюється за рахунок використання маніпулятивних інформаційних технологій («вкиди» інфологем-мемів, ініціювання «інформаційних хвиль» з посиленнями на «достовірні джерела», встановлення «порядку денного», перемішування брехні і правди, закладання імпліцитної семантики), що врешті-решт призводить до повної дезорієнтації реципієнта в інформаційному просторі та створенню на основі цього міфологізованої, заснованої на запропонованих маніпуляторами стереотипах ірраціональної картини політичного життя суспільства. Таким чином, маніпулювання як неусвідомлюваний об'єктом маніпуляції прихований вплив на свідомість і підсвідомість, який передбачає сплановане маніпулятором викривлення руху когніції та картини світу реципієнта, є «досягненням» ХХ ст., феномен якого став предметом масштабного вивчення в лінгвістиці після виходу у світ роману Дж. Орвелла «1984» (1949) і праці В. Клемперера «Язык Третьего рейха: Записная книжка филолога» (1968).

Два види мовленнєвого впливу: маніпулювання і переконання.

Історично першим треба визнати «хороше» маніпулювання (в сенсі здатності переконувати словом, апелюючи до розуму та естетичного почуття слухачів), що здійснювалося за допомогою так званих горгіанських риторичних фігур. Саме софіст Горгій Леонтійський (бл. 485–380 рр. до н. е.) впровадив уживання повторів та інших фігур, які ритмізують прозу на основі закону симетрії (ісоколон, омойотелевтон, антитеза), оскільки був переконаний у тому, що завдяки наближенню промови до поетичного ритму легше вплинути на слухача, заколисати його в естетичному трансі, водночас навіюючи необхідну думку. Промова античного ритора мала на меті сформуванню у слухачів думку щодо тих чи інших злободенних проблем (тут варто згадати три принципи античного красномовства: *docere* — формування світогляду та зміна вектору міркувань; *delectare* — задоволення естетичних потреб через емоційне співпереживання; *moveere* — зворушення через вплив на волю слухача та спонукування його до дій)⁵.

Три жанри красномовства, які зазнали розквіту в класичну добу, а саме політичне (Демосфен), епідейктичне (Ісократ) та судове (Лісій), дотримувалися зазначених принципів і були фактично зразком інституціонального дискурсу античності — своєрідним аналогом сучасних ЗМІ.

Проте ораторське мистецтво в античності мало найвищий статус і було «найпрекраснішою з усіх людських справ», «найвеличнішим для людей благом», спроможним надавати останнім як свободу, так і владу над іншими людьми, як зазначається в діалозі Платона «Горгій. Про риторику» (390–385 рр. до н. е.). У ньому красномовство устами Сократа визначається як «майстер переконання, який навіює віру у справедливе і несправедливе, а не повчає, що справедливо, а що — ні»; ознакою ж самого ритора є глибинне

⁵ Напевно, лише давньогрецька трагедія була здатна конкурувати з ораторською прозою щодо впливу на свідомість античної людини. Однак трагедія більшою мірою емоційно впливала на глядачів, зумовлюючи їх очищення (катарсис) шляхом співпереживання. Натомість оратор окрім емоційного впливу мав дістатися до розуму слухачів, змусити їх набути певних зумовлених автором промови поглядів і переконань.

розуміння «справедливого» і «несправедливого»; його діяльність мала спрямовуватися на досягнення суспільного блага [Диалоги ⁶].

Антична риторика і лінгвопрагматика: кореляції і розбіжності.

Особливості кореляцій між античною риторикою і сучасною лінгвопрагматикою як дисциплінами, у лоні яких напрацьовувалися теоретичні підходи до осягнення суті «мовленнєвого впливу», останнім часом стали предметом міркувань багатьох зарубіжних учених [M. Dascal, A. G. Gross, 1999; J. M. Larrazabal, K. Korta, 2002; B. Nerlich, 2010; F. Piazza, 2013; B. Bé, 2015; L. Najeh, 2015; M. Burke, 2016]. Тією чи іншою мірою більшість з них вважає риторичку частиною передісторії прагматики, проте вони не розкривають шляхів безпосередньої рецепції ідей однієї дисципліни іншою, а часом і навіть відверто заперечують цю спадкоємність [Bé, 2015, 65]. У зв'язку з цим видається плідним залучення студій з історії сучасної філософії М. Сбайси та ін. [M. Sbisà et al., 2011], у яких подається корисна історіографічна інформація про наукове оточення та інтереси засновників сучасного прагматичного напрямку в лінгвістиці: Дж. Остіна, Дж. Серля, П. Грайса, які були членами гуртка аналітичної філософії Оксфордського університету, відомого своїми потужними традиціями античних студій, зокрема вивченням Арістотеля.

У цілому можна погодитися з М. Берком [Burke, 2016, 10] у тому, що рівень взаємодії риторики і прагматики дотепер був і досі залишається не надто високим. На підтвердження своєї думки він наводить дванадцять найбільш цитованих західних підручників з античної риторики [Brummett, 2006; Conley, 1990; Corbett, Connors, 1999; Crowley, Hawhee, 2012; Dixon, 1971; Herrick, 2005; Kennedy, 1994, 1998; Olmsted, 2006; Pernot, 2005; Ramage, 2006; Richards, 2008], де дуже мало або взагалі немає згадок про прагматику або будь-які інші прагматико- чи дискурсо-орієнтовані теорії. Відповідно сучасні довідники і підручники з різних аспектів лінгвопрагматики [Blakemore, 1992; Brown, Levinson, 1987; Chapman, 2011; Clark, 2013; Grundy, 2008] також приділяють мало уваги класичній риторичці. Виняток становить хіба що хрестоматія з прагматики Д. Аршера [D. Archer et al., 2012], у якій використовуються наукові матеріали Б. Нерліх [B. Nerlich, 2010], де серед ідейних витоків прагматики зазначається також і риторика.

Причини такої відчуженості можна вбачати в різних факторах: відмінності між прескриптивною орієнтацією риторики і дескриптивним характером прагматики [Maouuf, 2015, 21], характері аналізованих текстів, які дослідники риторики і прагматики беруть за основу: якщо перші мали справу з публічним монологічним мовленням, то останні вибудовували свої теорії, орієнтуючись здебільшого на розмови і діалоги приватного характеру [Burke, 2016, 10–11]. На наш погляд, найбільші труднощі в порівняльних дослідженнях риторики і прагматики виникають при визначенні «регістру порівняння» та виробленні адекватної методології, яка могла б дозволити зіставляти тексти різного ступеня формалізації. З цієї причини в працях прагма-риторичного напрямку практично не аналізуються твори античних авторів, за винятком трактатів Арістотеля, хоча залучення навіть окремих збережених текстів, особливо елліністичної епохи, могло б сприяти розширенню поля для застосування такого дослідницького підходу. Варто також зауважити, що навіть коли аналізуються власне арістотелівські тексти, дослідники постають перед необхідністю реконструкції так би мовити «імпр-

---

⁶ Список скорочень див. у кінці статті.

ліцитної» теорії, яка послідовно не прописана самим філософом, але проявляється із зіставлення певних контекстів його творів. Так, когнітивна теорія риторики зобов'язана не лише Арістотелю, а й засновникам неориторики Х. Перельману, Л. Ольбрехт-Титеці [Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca, 1969], філологу-класику В. Фортенбо [W. Fortenbaugh, 1975], філософу-етикознавцю В. Лайонсу [W. Lyons, 1980], філософам мови М. Даскалу, А. Г. Гроссу, Ф. П'яцца [M. Dascal, A. G. Gross, 1999; F. Piazza, 2013], які обґрунтували когнітивний підхід Арістотеля як до логічної, так і до етичної, емоційної і, як наслідок, стилістичної аргументації.

Як це не дивно, але проблема інтерпретації теоретичних засад дослідників сучасної лінгвопрагматики подекуди виявляється не менш складною, ніж античних. Ідеться про синонімічність або схожість різних термінологій, породження більш і менш продуктивних категорій та понять, які подекуди створюють для науковців цього напрямку лінгвістики проблему «вавилонської вежі». Ці труднощі, напевно, є неминучими в силу того, що розв'язання наукових проблем у прагматичі часто-густо не вкладається в межі одного певного підходу, а постійно потребує визначення концептуальних рамок, у межах яких слід проводити дослідження.

У згаданих працях з порівняння риторики і прагматики вже були виділені принципові спільні засади обох дисциплін, як-от: базова установка «мова як дія», переконування або інший вплив як неодмінний атрибут будь-якої комунікації, спільність когнітивно-психологічного підходу.

Основним предметом вивчення прагматики є мовлення, «мова в дії». Мова для прагматики покликана насамперед «не говорити щось, не описувати стан справ, а скоріше активно виконувати дії» [Levinson, 1983, 228]. Тобто функціонування мови оцінюється як щось більше за здатність виражати емоції, думки, надавати інформацію, оскільки головне завдання мовлення — бути інструментом соціального впливу. Це, власне, і виражає мотивувальна основа терміна «прагматика»: д.-гр. *πράγμα, ατος, τό* «дія, справа». Принцип дієвості мовлення, ключовий для сучасної лінгвопрагматики, є спільним з риторикою. Наведемо один з фрагментів творів Арістотеля [Rhet., 3. 7.9 = 1408b4], де він уживає ту саму метафору дії стосовно переконливого мовлення, яке виникає, «коли [мовець] не приховує те, що він *робить за допомогою слів* (*ὁ ποιεῖ τὸν λέγοντα*)», або зводить в одному контексті поняття «вміння говорити» і «вміння діяти» (*δύναμις τοῦ λέγειν, τοῦ πράττειν*) [Rhet., I.6. 14 = 1362b22].

Отже, і риторика, і прагматика виходять з припущення, що мова вживається цілеспрямовано для того, щоб сформувані у свідомості інтерпретатора необхідні ментальні зв'язки і структури, які б врешті-решт спонукали його змінити світ. Причому прагматику не можна вважати ширшою галуззю вивчення перлокутивних інтенцій, ніж риторика, оскільки принаймні вже для Арістотеля переконування не було виключно справою фахівців, а лише природною здатністю, притаманною до певною міри всім людям [Piazza, 2013, 541]. Доказом «риторичності» мови виступає не лише доволі широке арістотелівське розуміння поняття «*πίστις*» як «переконування, доведення, спосіб отримати довіру», власне сама «віра», «переконання», а й експліцитні тлумачення особливостей володіння мовою, а саме: здатність переконувати одне одного. Арістотель твердить [Eth. Nic, 1098a.1–5; Rhet., 1.2 = 1357a24], що наша здатність апелювати до ментальних образів за допомогою позначуваних засобами мови понять, з подальшим формуванням стійких уявлень

і переконань, зумовлює можливість цілеспрямованої людської діяльності (практикї). По суті, це вказівка на здатність впливати на інших людей за допомогою мови — внутрішнього конститутивного елемента людської істоти, єдиної живої істоти, яка має слово (λόγος), а поряд з ним — складну форму соціального життя, державність (πόλις) [Pol., 1253a14, 1252b30–1253a35]. Це означає, що для Арістотеля переконування як вербальний вплив є універсальною антропологічною рисою, яка не прив'язана до певного типу комунікації. З цього, звичайно, не випливає, що кожний комунікативний акт переслідує відверто аргументативно-переконувальні цілі, проте суть комунікативної діяльності найкраще можна зрозуміти саме під кутом зору переконування і впливу, що відбувається в когнітивних, емоційних, соціальних вимірах людського життя.

Наступним чинником, який забезпечує адекватне порівняння сучасної прагматики й античної риторики може бути універсалізація методу, що полягає в можливості застосування когнітивно-психологічного підходу, за допомогою якого можна було б інтерпретувати повідомлення з погляду як мовця, так і адресата [Dascal, Gross, 1999, 128; Larrazabal, Korta, 2002, 1; Potts, 2014, 17]. Глибока когнітивна реконструкція арістотелівської мовленнєвої теорії, яку здійснила Ф. Піацца [Piazza, 2013] на рівні *inventio*, *elocutio* та *dispositio*, довела статус риторики як цілісної наукової системи, а не «безладної суміші технік», якою вона вважалася раніше [Dascal, Gross, 1999, 128]. Прикметно, що схожі закиди лунали на початку 70-х рр. XX ст. і на адресу прагматики [Bar-Hillel, 1971, 405].

Когнітивно-психологічний метод може бути успішно застосований і для вивчення маніпулятивного дискурсу. У більшості праць з прагматики маніпуляція визначається відповідно до критеріїв, пов'язаних з мовцем, таких як порушення істинності висловлення, особиста зацікавленість, приховані інтенції, соціальна нерівність тощо [Saussure, 2005, 27; van Dijk, 2006, 360; Maillat, Oswald, 2009, 349–356]. Проте потужніший експланаторний підхід був сформований Д. Майлаттом і С. Освальдом [Maillat, Oswald, 2009, 359–369] у межах теорії релевантності [Sperber, Wilson, 1995], де особливості маніпулятивного повідомлення характеризуються з погляду слухача. Спроби пояснити, як уведений в оману слухач обробляє словесне повідомлення, можна знайти в Парменіда [Parm.28 DK, В 8.51–52], Горгія [Hel., 10–14] та Арістотеля [Rhet., III.11.6 = 1412a19–26], на думку яких, правильно підібрані комбінації слів і смислів можуть несвідомо маніпулювати слухачем.

Зіставний аналіз прагматики і риторики був би неповним без розгляду філософських витоків обох дисциплін. Хоча концептуальні витoki прагматики вчені пов'язують з філософською теорією «мовних ігор» Л. Віттгенштейна [Wittgenstein, 1953], теорією комунікативних актів Дж. Л. Остіна [Austin, 1962] і Дж. Р. Серля [Searle, 1969] та комунікативними принципами Г. П. Грайса [Grice, 1975], варто звернутися і до більш ранньої філософської традиції, з якою пов'язують виникнення прагматики — до використання цього терміна філософом Ч. В. Моррісом [Morris, 1938], який прагнув окреслити (після Локка і Пірса) загальні контури науки про знаки — семіотики. Як відомо, третім аспектом семіотичних досліджень (після семантичного і синтаксичного) Ч. Морріс назвав прагматичний, що вивчає відношення знака до інтерпретатора [Levinson, 1983, 1]. Таким чином, можна твердити, що прагматика отримує свій перший науковий статус саме в межах семіотики.

Ізоморфну стадіальність у народженні ідей щодо вивчення мови — від семантики до прагматики — спостерігаємо й у передісторії формування давньогрецької риторики. Зародки дисципліни, яку на ранніх етапах її формування цілком справедливо можна назвати «античною філософією мови», варто шукати в епістемологічному антропоцентричному векторі, який обрала Елейська філософська школа на противагу Іонійській феноменологічній (або натурфілософській) парадигмі. Можна помітити, що семіотика Парменіда, яка виділяє τὸ ὄν «об'єкт, існуюче» — δυνάμεις «властивості» — γνῶμα, δόξα «поняття» — σῆμα, ἐπίσημον / ὄνομα «знак»/«ім'я» [Parm. 28 DK., В 8.53–56, 19.1–3], нагадує знакову модель німецького логіка і математика кін. ХІХ ст. Г. Фреге (його згадують серед тих мислителів, які, хоч опосередковано і віддалено, стояли у правиточках прагматики до Ч. Морріса і Л. Віттгенштейна). Отже, «логічний трикутник» Фреге включав знак (Form), денотат (Bedeutung) і концепт (Sinn), який розуміють, з одного боку, як інформацію, що її несе знак, а з другого, як суму знань про позначуваний цим знаком об'єкт [Фреге, 1997, 352–379; цит. за: Враймуд, 2011, 8].

Згодом майстерне перепрочитання елейського дискурсу в трактаті Горгія «Про не-існуюче» порушило проблему сприйняття і можливості / неможливості мовними засобами висловити, передати іншому або навіть самому собі зміст думки або зовнішніх подій. На думку М. Вольф [Вольф, 2014, 240], Горгій не може розцінюватися виключно як відомий ритор, що відпрацьовує свій стиль у різних прозових жанрах: він виявляється справжнім філософом, який кладе герменевтику в основу свого дослідження уявлень про світ, його пізнання та відображення засобами мови. Хоч у збережених текстах Горгія не можна виявити поняттєвого апарату риторки, але вже в його учнів, Алкідаманта та Ісократ, зустрічаємо технічні терміни ῥητορικῆ, ῥητορεία на позначення навчальної дисципліни [Alcid., 15.1.5; Isoc., 15.30.7], причому нерідко в асоціації з філософією [там же, 15.2.5; там же, 13.21.3]. Відносна рідкість уживань цих слів в ораторському дискурсі також свідчить про їхню новизну. Час виникнення терміна ἡ ῥητορικῆ τέχνη має значущість, оскільки він маркує початок формування риторки як нової теоретичної дисципліни.

Доповнити розуміння особливостей збігів між прагматикою і риторикою пропонуємо шляхом розгляду одного з ключових понять прагматики — інтенції, або інтенціональності: «Переваги вивчення мови за допомогою прагматики полягають у тому, що ми можемо говорити про інтенціональні значення (intended meaning), припущення (assumptions) інших людей, їхні цілі або завдання (purposes or goals) (наприклад, висловлення прохання), яких вони досягають, коли говорять» [Yule, 1996, 4].

Комунікативні інтенції, як правило, є намірами в дії, а не попередніми намірами [Searle, 1983]; вони є соціальними, у веберівському розумінні соціальної дії, тобто завжди орієнтовані на якогось іншого агента — адресата; вони повинні бути помічені і визнані адресатом, і, власне, в останньому і полягає їхнє призначення [Searle, 1969, 47], а отже, така інтенція не може бути прихованою [Larrazabal, Korta, 2002, 5].

На відміну від комунікативних, аргументативні інтенції є стабільним видом наміру, що виявляє стійкість упродовж усього процесу розробки і представлення дискурсу, який орієнтований на конкретний тип поведінки з боку слухача, а саме прийняття переконань і цілей, заявлених мовцем (або принаймні значне зменшення відстані між ментальними станами мовця і слухача). Аргументативні інтенції відрізняються від комунікативних своїм

не завжди відкритим характером, що пов'язано з їх маніпулятивним потенціалом [Larrazabal, Korta, 2002, 8]. Причому для того, щоб зробити можливим реалізацію аргументативної інтенції, необхідно спочатку досягти успіху на рівні реалізації комунікативної інтенції.

В античній риторичній теорії ми напевно не знайдемо окремого розділу чи праці, присвяченої категорії інтенціональності, проте з низки деяких висловлень Арістотеля та інших теоретиків красномовства елліністичної доби можна реконструювати уявлення з цього приводу. Коли Арістотель описує три основні типи аргументативного дискурсу (дорадчий, епідейктичний і судовий), він визначає ціль (σκολόν) кожного — розкрити суть одного з наступних понять: τὸ συμφέρον «користь» [Rhet., 1.6.1=1362a15], τῷ ἐλαivoῦντι καὶ ψέγοντι «похвала і хула» [там же, 1.9.1=1366a25], τὰ δίκαια καὶ τὰ ἄδικο «справедливість і несправедливість» [там же, 1.13.1=1373b5]. Для цього в першій і частково в другій книзі «Риторики» розкриваються можливі засоби інтелектуального впливу, а саме: приклади (ὕπερ μὲν παραδειγμάτων), сентенції (γνώμων), ентимеми (ἐνθυμημάτων) і взагалі усе, що стосується інтелектуальної аргументації (περὶ τὴν διάνοιαν) [там же, 2.26.5=1403b1]. Звернімо увагу на останнє поняття διάνοια «пізнання, ідея, смисл, зміст, завершена думка», яке також позначає в Арістотеля один з видів інтенції, інспірованої розумовою активністю [Poet., 1450a 6; Rhet., 1.15.33=1377b6, 2.26.5=1403b1, 3.9.4=1409b8], на противагу інтенції етичного характеру — проαίρεσις, букв. «моральний вибір», «мотив поведінки»⁷. Особливо це помітно в контексті, коли філософ дає настанову говорити не з позиції інтелекту (καὶ μὴ ὡς ἀπὸ **διανοίας** λέγειν), як роблять сучасні йому оратори, а з позиції морального переконання (ἀλλ' ὡς ἀπὸ **προαιρέσεως**) [Rhet., 3.16.9=1417a24], хоч є деякі місця [там же, 1.15.33=1377b6, 2.21.14=1395a28], де проαίρεσις і διάνοια фактично заступають одне одного.

Проведене поняттєве розрізнення важливе для Арістотеля, оскільки крім об'єктивної інтенції переконати аудиторію за допомогою логіки (διάνοια) мовець повинен продемонструвати сутність свого характеру (τὰ ἦθη), підтримку тих чи інших чеснот (τὰς ἀρετὰς) [Rhet., 1.2.7=1356a20–25]. Саме тому, на думку філософа, «ім'я оратора буде даватися згідно як зі знанням (κατὰ τὴν ἐπιστήμην), так і з моральним переконанням (κατὰ τὴν προαίρεσιν), [яке спонукає людину говорити]» [там же, 1.1.14=1355b16–20]. Етична інтенціональність убачається слухачем за спеціальними ознаками і прикметами, які повинні бути у виступі оратора, а саме: ἀρετὴ «високі моральні якості» та εὔνοια «прихильність до аудиторії» [там же, 2.1.5=1378a5–10].

Очевидно, сам термін проαίρεσις є метамовною інновацією в етичній теорії Арістотеля, оскільки, з одного боку, він практично не вживався в попередньому ораторському і філософському дискурсі (за винятком обмеженого використання в Ісократі), а з другого боку, частотність цього слова в арістотелівському корпусі є найвищою саме в трактатах «Нікомахова етика» [60] та «Евдемова етика» [49] порівняно, наприклад, з «Риторикою» [21] і «Поетикою» [2]. Важливо, що згодом результати міркувань філософа на тему етики і морального вибору, схематично представлені в «Поетиці» [Poet., 1450b] і «Риторіці» [Rhet., 1.8.6=1366a15, 3.16.8=1417a17–25], отримали в межах риторичної дисципліни нове прочитання. Наприклад, у деяких

⁷ В етичній площині характер (ἦθος) виявляється завдяки наміру (προαίρεσις), а намір — завдяки меті (τέλος) [Rhet., 3.16.8=1417a17–25].

контекстах етичний намір розкривається не лише в етичній площині у зв'язку з характером (ἦθος), а й у лінгвістичній — у зв'язку з текстами (οἱ λόγοι) [Reth., 2.21.16=1395b10–15] і жанрами [там же, 3.16.8=1417a20–25, 3.17.8–9=1418a17] у площині когнітивної моделі аргументації, як це властиво сучасним прагматичним теоріям. Більше того, ця (етична) аргументативна інтенція може досягати рівня *elocutio*, тобто рівня комунікативної інтенції: «потрібно, щоб інтенцію (τὴν προαίρεσιν) ясно передавали мовні засоби» [там же, 2.21.14=1395a28]. Але, звичайно, детальних роз'яснень щодо зв'язку інтенції з типами комунікативних актів немає, на відміну від трактатів елліністичної доби, наприклад, у Гермодена з Тарсу (сер. II — поч. III ст. н. е.): «У випадку дебатів намір (προαίρεσις) опонента полягає в одночасному (застосуванні) наклепу, зневаги, осуду, образ і т. п.» [Herm. Peri meth., 5.15].

Отже, аристотелівське розуміння наміру у двох його варіантах — *διάνοια* та *προαίρεσις* як інтелектуальна і духовна активність — відповідає сучасному розумінню як аргументативної (або персуазної) інтенції. Водночас можна знайти усвідомлення і рівня комунікативної інтенції, підпорядкованої вимогам ясності, для чого було вжито лише термін *προαίρεσις*.

Таким чином, можна відзначити загальну тенденцію до врахування в риторичних дослідженнях специфіки мовленнєвого матеріалу, який почали осмислювати не на рівні окремих висловлень, а цілісно, аналізуючи фрагменти комунікативної інтеракції. Це, зокрема, дозволило автору «*Ars Rhetorica*», приписуваній Діонісію Галікарнаському (поч. II ст. н. е.), залучати реакцію співрозмовника (перлокутивний ефект) до реконструкції інтенції мовця. Так, у псевдодіонісійській риторичі, по суті, було створено типологію мовленнєвих актів (τῶν συζητήτων εἶδη) з різною співвіднесеністю аргументативної та комунікативної інтенції. Наприклад, у восьмій главі [295.15–296.5] автор виділяє три основні типи дискурсивної діяльності: 1) мовець говорить те, що він має на увазі (аргументативна і комунікативна інтенції збігаються); 2) мовець говорить одне, з тим щоб досягнути іншого (аргументативна інтенція перевершує комунікативну); 3) мовець говорить одне, з тим щоб досягнути протилежного (різновид другого типу).

Отже, антична риторика і відносно молодий напрям лінгвістики — лінгвопрагматика мають багато спільного: філософські ідейні витоки, полідисциплінарний характер, об'єкт, іноді предмет і метод дослідження, проте водночас суттєво різняться своїми кінцевими цілями та метамовою. Можна стверджувати, що з риторикою пов'язана не лише передісторія сучасної прагматики: її напрацювання можуть стати цінним джерелом нових ідей та «випробувальним каменем» для нових лінгвофілософських концепцій у межах підходу «мова як дія».

Маніпулятивні стратегії в християнському ораторському дискурсі пізньоантичної доби.

У добу пізньої античності та раннього християнства III–IV ст. н. е. маніпулятивні стратегії і тактики найповніше втілилися в жанрі епідейктичної промови, яке витримало перевірку часом та зазнало двох періодів розквіту за доби еллінізму. Перший його злет відбувся в II ст. н. е. у творчості Діона Хризостома та Елія Арістіда. Цей період прийнято називати «другою софістикою», адже, як і за «першої софістики» (V ст. до н. е.), промова стала дієвим інструментом впливу на аудиторію. Другий період розквіту епідейктичного красномовства відбувся у IV ст. н. е. в епоху пізньої античності, коли остання як світоглядна формація вже почала здавати свої позиції перед

наступом нової християнської культури. У творчості представників «третьої софістики», зокрема відомих ораторів Лібанія, Гімерія та Фемістія знову ожила слава класичних Афін. Їх красномовство за стилем і прагматичними установками злетіло до рівня Ісократ та Демосфена, впливаючи на аудиторію та маніпулюючи нею. Водночас воно вже було позбавлено шкільної декоративності, властивої ораторській прозі елліністичної доби.

У IV ст. н. е. до жанру епідейктичної промови звертаються християнські проповідники, зокрема Григорій Богослов та Іоанн Златоуст. У їхній творчості епідейктична промова постає як результат діалогу античності та християнства: запозичивши арсенал риторичних прийомів, напрацьованих античними ораторами, християнські автори докладають усіх зусиль, щоб створити новий ідеальний образ людини та переконати аудиторію в необхідності його наслідування. Найвідомішими епідейктичними промовами Іоанна Златоуста є цикл із семи похвальних промов на честь апостола Павла («De laudibus sancti apostoli Pauli»), у яких, ушляхляючи святого, автор вдається до певного маніпулювання, аби представити цільовій аудиторії апостола як архетиповий образ християнської досконалості, довершений зразок доброчесності, що його необхідно наслідувати [Mitchell, 1995, 18, 25–28].

Епідейктичне красномовство як у період розквіту давньогрецької класики, так і в пізньоантичну добу є, безумовно, тим жанром, який більшою мірою існував завдяки маніпулятивним стратегіям, про що свідчить навіть внутрішня форма назви цього виду ораторської прози (ἐπίδεικτικός — «показувати», «виявляти», тобто «представляти у певному світлі»). І античні ритори, і ранньохристиянські проповідники були прагматично налаштовані, намагаючись прищепити адресатові необхідні з погляду адресанта промови погляди на дійсність. Давньогрецький оратор V ст. до н. е. Ісократ у своїй «Промові проти софістів» наголошує на тому, що промовець повинен утримуватися від безплідної і пустої балаканини, беззмістовних думок, не перебільшувати ролі технічних прийомів при виголошенні промов, натомість переслідувати прагматичні цілі, зокрема виховання реципієнтів у дусі моралі та етики полісного суспільства [Миллер, 1991, 66]. Подібні думки виголошує і блаженний Августин (354–430 pp.) у творі «De doctrina christiana»: «Нехай вишукана і гарна промова буде предметом турботи світських ораторів, які полюбляють вихвалитися вишуканістю стилю і хочуть лише подобатися слухачам. А ми, християнські проповідники, повинні цю мету замінити іншою, суттєвішою, і мати насамперед на увазі виховання слухачів у любові до доброчесності й відразі від гріха» [Аверкий, 2001, 16–17].

В епідейктичній промові християнського оратора пізньоантичної доби загальна комунікативна стратегія ушляхлення певної людини як архетипу досконалості передбачала вдавання промовця до конкретних мовних маніпуляцій з метою створення полярного фону довершеності та нікчемності, щоб герой міг постати в ореолі святості на тлі дискредитованих антагоністів. Як зазначає Т. А. Міллер, «секрет античного оратора полягав в умінні переоцінювати факти і надавати їм неочікуване забарвлення. Він застосовував особливий прийом, який зводився до того, що явища дійсності розподілялися на двох протилежних полюсах, і від того, наскільки вдавалося оратору підвести предмет під певну категорію і розмістити його на одному з полюсів, залежала оцінка» [Миллер, 1991, 67].

На нашу думку, політичний інституціональний дискурс сучасності має багато спільного з християнським епідейктичним ораторським дискурсом

IV ст. н. е. Тому вважаємо за можливе послугоуватися в подальшому аналізі класифікацією маніпулятивних стратегій у політичному дискурсі, яку запропонувала О. Л. Михальова: стратегії на підвищення, стратегії на зниження і стратегії театральності [Михалева, 2004, 12].

Стратегія на підвищення в епідейктичній промові передбачає створення гіперболізованого позитивного образу героя, що досяг вершин святості та став втіленням євангельських ідеалів. З-поміж мовних тактик, за допомогою яких реалізується ця стратегія в епідейктичній промові, слід виділити тактику зіставлення героя з біблійними персонажами, тактику гіперболізації чеснот та заслуг героя, тактику замовчування недоліків, тактику виправдання та інші. Друга маніпулятивна стратегія ґрунтується на перебільшенні недоліків антагоністів головного героя, їх дискредитації як уособлень гріха, створенні вкрай негативного образу головних супротивників уславленого святого. Стратегія на зниження передбачає застосування тактик применшення позитивних рис, гіперболізованого звинувачення в гріхах, дискредитації антигероїв. Маніпулятивна стратегія театральності втілюється в грекомовному епідейктичному дискурсі християнських письменників IV ст. н. е. за допомогою тактик навіювання, спонукання до наслідування ідеалу святості, тактики інформування про події з життя святого тощо.

Як засвідчує мовленнєвий емпіричний матеріал, створення позитивного образу героя епідейктичної промови відбувається за допомогою маніпулятивної тактики гіперболізації, яка реалізується завдяки використанню таких комунікативних ходів:

1) уживання оцінних прикметників у найвищому ступені порівнянні. Так, наприклад, герої промов Григорія Богослова подаються як носії суперлативних ознак: ἄριστος «найдосконаліший» [Or. 43, 60, SC 384, 256], ἕξ εὐγενῶν εὐγενέστατος «найблагородніший серед благородних» [Or. 25, 3, SC 284, 162], ὑψιλότετος τῷ βίῳ, ταλεινότετος τῷ φρονήματι «найвищий життям, найбільш смиренний думкою» [PG, 35, 1012], καρτερικώτατη γυναικῶν καὶ ἀνδρικώτατη «найбільш витривала і мужня серед жінок» [там же, 997];

2) використання прикметників із заперечною словотвірною структурою (з так званим *alpha privativum*). Річ у тому, що в ранньохристиянському дискурсі недосяжна та непізнана природа Бога описується за допомогою мовних засобів, що містять заперечну частку ἀ-/ἀν «не-», «без-». Уживання таких засобів для зображення душевних характеристик героя майже прирівнює його до Божества, створюючи враження величності святого, його відмінності від простих людей. Наприклад, в епідейктичних промовах Григорія Богослова Василь Великий постає як ἀπαθής «безпристрасний» [Or. 43, 56, SC 384, 244], ἄσαρκος [там же, 57, там же, 246] «безплотний», сестра автора Горгонія — як ἀσώματος [Or. 8, 13, SC 405, 272] «безтілесна», а батько Григорій старший — як ἀναίμων «безкровний» [PG, 35, 1032];

3) уживання порівнянь чеснот героя з невіддвладними людині явищами природи, фізичними законами, красою природи. Наприклад, проповідь апостола Павла у хвалебних промовах Іоанна Златоуста порівнюється з дією сонця: «І як при сходженні сонячного променя темрява розсіюється, звірі біжать до своїх схованок, розбійники втікають, убивці переховуються в печерах, пірати відступають, руйнівники могил ідуть геть, розпусники, грабіжники і підкопувачі стін, щоб не осоромитися зі сходом сонця, поспішають до найтемніших закутків, так і тоді, коли Павло, проповідуючи, всюди сіяє слово, хибні вчення поступалися місцем, істина йшла переможною ходою»

[Laud. Paul. 4, 18, SC 300, 222]. Св. Кіпріан у промові Григорія Богослова зображується таким, що справляється з усіма спокусами та відбиває напади ворогів, «як прибережна скеля натиск хвиль» [Or. 24, 14; SC 284, 72].

Ще однією маніпулятивною тактикою, яка реалізує стратегію на підвищення, є тактика зіставлення (σβύκρισις), яку широко застосовують як античні оратори, так і християнські проповідники [Аверинцев, 1996, 163; Миллер, 1991, 78–87; Wilson, 1993, 118]. За допомогою цієї тактики оратор створює в промові тло з позитивним та негативним полюсами, що дозволяє розмістити об'єкт уславлення в потрібному для мовця місці оцінної шкали. Зіставлення героя промови з біблійними персонажами відбувається з метою підкреслення виняткової досконалості героя [Konstan, 2000, 169], що засвідчує маніпулятивні інтенції адресанта промови. Іоанн Златоуст у циклі промов «На честь апостола Павла» завдяки зіставленню героя з біблійними праотцями від Авеля до Іоанна Предтечі, охоплюючи у такий спосіб увесь старозавітний простір, формує у слухача думку про те, що апостол Павло — неземна людина, адже він перевершив усіх своєю доброчесністю. Показовим у цьому відношенні є зіставлення чеснот апостола Павла з праведністю Ноя, який урятувався лише зі своєю сім'єю від потопу в ковчезі, натомість апостол Павло, «коли набагато жажливіший потоп охопив весь світ, своїми посланнями не двох, не трьох і навіть не п'ятьох родичів, а весь весь світ, який вже йшов під воду, врятував з бурхливого виру хвиль» [Laud. Paul. 1, 5, SC 300, 118–120; пор. Бут., 6:9; Бут., 7:1–8:22]. Слухач Іоанна Златоуста неодноразово чув історію про Ноя, його виняткові заслуги перед Богом, що й стало причиною його порятунку, однак проповідник, удаючись до маніпуляції, дещо навіть применшує велич Ноя порівняно з Павлом, що змушує слухача повірити в недосяжність доброчесності апостола. Решта доброчесних біблійних героїв так само створюють позитивний фон, на тлі якого доброчесність Павла видається слухачеві майже божественною.

Маніпулятивна стратегія на зниження в епідейктичних промовах широко представлена тактикою дискредитації героя-антагоніста. Одним із застосовуваних комунікативних ходів, за допомогою якого реалізується створення негативного образу супротивників автора чи антагоністів головного героя, є введення прецедентних текстів, зокрема Біблії та грецької античності, й знову ж таки тактика зіставлення (σβύκρισις). Герой-супротивник зусиллями автора зображується на тлі негативних образів, що стали символами гріха, або прецедентних ситуацій, які завдяки майстерності навіювання сприймаються в негативному світлі. Серед біблійних образів-символів, з якими зіставляються дискредитовані герої, найпоширенішими є такі: Содом і Гоморра, єгипетський фараон, братовбивця Каїн, апостол-зрадник Іуда, римський прокуратор Іудеї Понтій Пілат, демони, фарисеї та ін. Біблійна (Святе Письмо) та антична прецедентність (античні міфи) стають яскравим підґрунтям для реалізації стратегії на зниження в епідейктичних промовах IV ст. н. е. і містять чималу кількість негативних з погляду християнської етики образів та ситуацій.

Як засвідчує аналіз текстів, одними з найулюбленіших об'єктів дискредитації у християнських промовах пізньоантичної доби є правителі та еретики. Наприклад, у промовах Григорія Богослова імператор Валент зображується ще менш привабливо, ніж демон, що блукає пустельними місцинами, але потім повертається в душу, взявши з собою сімох ще дужчих бісів [Or. 43, 44, SC 384, 218; пор. Лк., 11:24–26]; місцевий правитель, що чинить не-

праведний суд на Василем Великим, уподібнюється Понтію Пілату [там же, 56, SC 384, 244; пор. Мт., 27:11–26]; еретики завдяки маніпулятивним зусиллям автора опиняються серед беззаконників Содому та Гоморри [Ог. 43, 67, SC 384, 272; пор. Бут., 19:24–25]. Варто зауважити, що для реалізації стратегії на зниження християнські проповідники використовують тактику зіставлення разом з уведенням прецедентних текстів, що засвідчують наведені вище приклади.

До категорії дискредитованих правителів у християнському ораторському дискурсі IV ст. н. е. обов'язково потрапляє імператор Юліан, який зрікся християнства і видав закони, що обмежували права християн. Він був сучасником Григорія Богослова та Іоанна Златоуста, причому разом з першим вивчав філософію та риторику в Афінах, проте згодом вони стали ідеологічними супротивниками. Не дивно, що в багатьох промовах Григорій Богослов послідовно вдається до маніпулювання, щоб сформувані в аудиторії негативну думку про свого колишнього «одногрупника». Власне дискредитації імператора присвячені дві промови Григорія Богослова «Проти Юліана» («*Contra Julianum*»). В одній з них автор звинувачує Юліана у хворобливому замилюванні античними міфами і пророкує йому таку ж посмертну долю, яка спіткала героїв його улюблених міфів: «Звернись до своїх книг і жахливих міфів, якими захоплюються не лише поети, а й філософи, пригадай свої Піріфлетони, Кокіти й Ахеронти, де караються за неправду Тантал, Тітій, Іксіон. Ваш імператор Юліан з того ж братства, він буде долучений до них і навіть перевершить їх — таке моє слово і такий вирок» [PG, 53, 713].

Застосовуючи комунікативний хід уведення прецедентних текстів, Іоанн Златоуст також дискредитує імператора Юліана, який постає уособленням зла в епідейктичній промові «На честь мученика Вавілі». Автор звертається до античної прецедентності, зокрема до історій про філософа Діогена із Синопа, висловлювань давньогрецьких філософів, аби окреслити коло захоплення імператора і тим самим його дискредитувати, висвітлюючи його ідеали в край негативному світлі. Проповідник вдається до тактики гіперболізації недоліків, звинувачень та насмішок, викривлення інформації при передачі ідей давньогрецьких філософів. Відомий діалог Діогена Синопського та Олександра Македонського (коли імператор запропонував філософу просити в нього всіляких благ, на що останній відповів проханням не затуляти йому сонце) подається у світлі нерозсудливості і відвертої недолугості філософа. Проповідник маніпулює свідомістю аудиторії, завершуючи цю розповідь комунікативним ходом у вигляді риторичного запитання: «Чи не було краще тоді, одягнувши дорослий одяг, бути діяльнішим і попросити в царя щось корисніше, ніж сидіти в лахміттях на сонці, ніби мале немовля, яке годувальниця, вимивши і натерши олією, садить з тією ж метою, з якою сидів на сонці філософ, а саме, щоб жебракувати, ніби жалюгідна стара баба» [Dis. Bab. 46, SC 362, 148–150]. У цій же промові продовжуються насмішки над Діогеном. Зокрема, християнський оратор глузує з його *σωφροσύνη* «цнотливості», «скромності», кажучи, що він утримувався від тілесних втіх з жінками, проте «привселюдно вдовольняв себе руками» [Dis. Bab. 48, SC 362, 152]. Платонівське вчення про любов, репрезентантом якого в його «Діалогах» Платона був Сократ, подається Іоанном Златоустом з викривленням, як любов до хлопчиків, яку античний філософ вважав «чимось священним та навіть мірою філософії» [Dis. Bab. 49, SC 362, 154]. Дискредитуючи улюбленців імператора Юліана, оратор навіть думає про його моральну зіпсо-

ваність, що мало сприяти перетворенню образу відважного правителя, відомого військовими звитягами та реформами, на негідника, який не відповідає навіть язичницьким етичним нормам.

Маніпулятивна стратегія на зниження в епідейктичному дискурсі реалізується також за допомогою тактики гіперболізації, яка, в свою чергу, втілюється за допомогою комунікативного ходу вживання оцінних прикметників з негативною семантикою, які використовуються для опису внутрішнього стану антигероїв. Зокрема, у промовах Григорія Богослова та Іоанна Златоуста зустрічаємо низку емотивно забарвлених оцінних мовних засобів, що сприяють створенню негативного образу антигероїв, напр.: *πονηρός* «злий», «лукавий» [Ог. 7, 22, SC 405, 238], *μοχθηρός* «негідний», «жалюгідний» [Ог. 6, SC 405, 192], *ψαρός* «мерзотний» [PG, 50, 575], *φιλοχρυσότατος* «той, хто любить золото понад усе» [Ог. 43, 30, SC 384, 92], *τοῦ ἐκεῖθεν πυρός ἄξιτος* «гідний вічного вогню» [Ог. 7, 22, SC 405, 238], *ὑπουλος καὶ πανοὔργος καὶ σοφός εἰς τὸ κακοποῆσαι* «підступний, хитромудрий та вправний у лиходійстві» [PG, 50, 575]. Уживання прикметника *πονηρός* «злий», «лукавий» для характеристики супротивників засвідчує майстерність мовних маніпуляцій автора, адже цей прикметник у Євангелії є евфемістичним найменуванням диявола [Мт., 6:13; Лк., 11:4].

У межах маніпулятивної стратегії на зниження в християнському ораторському дискурсі поряд з тактикою гіперболізації застосовується тактика применшення, зокрема заслуг, душевних переваг, розумових здібностей антигероїв. Наприклад, антигерой промов Григорія Богослова може називатися *παχὺς τὴν διάνοιαν* «тугий на розум» [Ог. 7, 22, SC 405, 236] або *μὴ βαθὺς τὴν διάνοιαν* «такий, що має неглибокі розумові здібності» [Ог. 21, 24, SC 270, 160]. Аналіз текстів епідейктичних промов Григорія Богослова, зокрема «На честь філософа Герона», засвідчив використання комунікативного ходу перифрастичної номінації антигероїв. У досліджуваній промові перифрази, за допомогою яких проповідник формує у слухача негативне ставлення до антигероїв, мають біблійні витоки, що дає можливість маніпулювати читацьким або слухачьким досвідом. Алюзійний ряд дозволяє авторові ввести об'єкти дискредитації в мовно-концептуальний простір, притаманний інфернальним істотам. Отож, єретик Арій постає як *ὁ λεγεὼν τῶν πνευμάτων* «легіон нечистих духів» [Ог. 25, 8, SC 284, 174; пор. Мк., 5:9] чи як *ἡ ἀντιχριστὸς γλῶσσα* «антихристів язик» [там же; пор. 1 Ін., 2:18], інші єретики — як *δευτέρα δέ τις Αἰγύπτου πληγὴ* «друга єгипетська кара» [Ог. 25, 11, SC 284, 182; пор. Вих. 7:3–12:51], *οἱ τῶν λύκων ποιμένες* «пастухи вовків» [там же; пор. Мт., 7:15; Ін., 10:12].

Тактики гіперболізації та применшення, як бачимо, уживаються як для реалізації стратегії на підвищення, так і стратегії на зниження. За класифікацією О. В. Дмитрук, обидві тактики є складниками маніпулятивної стратегії викривлення інформації [Дмитрук, 2006, 4].

Поширеною маніпулятивною тактикою в епідейктичному дискурсі християнських ораторів є тактика спонування, яку О. Михальова відносить до маніпулятивної стратегії театральності [Михалева, 2004, 14]. У кожній промові лунає заклик до наслідування святих, боротьби з гріхом, управління в доброчесності, ідеальним втіленням якої є уславлюваний герой промови. Іоанн Златоуст у своїх промовах часто спонукає віруючих до *μυθεῖσθαι τὴν ἀρετὴν* «наслідувати доброчесність», а наприкінці майже кожної його промови реалізується комунікативний хід-заклик, утілений на мовному рівні

засобами кон'юнктиву (так званий *conjunctivus adhortativus* «кон'юнктив заклику»): ἀρετῆς ἐπιμελώμεθα «піклуймося про добродетельність» [PG, 50, 693], ζηλώσω μεν τῶν ἀγίων τὰς ἀρετάς «ревно наслідуймо чесноти святих» [PG, 50, 604], μιμώμεθα μάρτυρας «наслідуймо мучеників» [PG, 50, 672]. До першочергових комунікативних завдань майстра епідейктичної промови Василь Великий зараховує: ἀνδρῶν ἀρετὴν ἀνυμῆσαι «оспівати добродетельність мужів» [PG, 50, 672], ἀναμῆσαι τῆς ἀρετῆς τῶν ἀνδρῶν «нагадати присутнім про добродетельність мужів» [PG, 31, 509], що має на меті вплинути на волю та уявлення цільової аудиторії, акцентуючи життєву необхідність слідувати праведним шляхом.

Тактика спонукання в християнському епідейктичному дискурсі часто поєднується з тактикою повторення⁸, що дозволяє ораторові маніпулювати свідомістю аудиторії, актуалізуючи в пам'яті слухача потрібну для адресанта думку. Для цього проповідник може вдаватися до фігур повтору (анафора, епіфора), що приховує маніпулювання за ритмічною організацією тексту промови.

Висновки.

1. Політичний дискурс сучасного постіндустріального інформаційного суспільства можна характеризувати як такий, що спрямований на створення гіперреальності, яка симулює дійсність. Координати подібного дискурсу задаються владними інститутами соціуму, яким підпорядковані мас-медіа.

2. Політичний дискурс сьогодення невідривний від дискурсу ЗМІ і має розглядатися в широкому значенні «політичного наративу», включаючи і первинний дискурс політиків, і вторинний дискурс суспільного реагування на ті чи ті політичні події.

3. Антична риторика і лінгвопрагматика як дисципліни, зусилля яких в різні часи були спрямовані на вивчення методів і прийомів мовленнєвого впливу на цільову аудиторію, мають багато спільного: філософські ідейні витоки, багатовекторність предметного поля вивчення (вербальний і невербальний складники), об'єкт, методи дослідження тощо. Проте водночас вони суттєво відрізняються своїми кінцевими цілями та метамовою.

4. У християнському епідейктичному дискурсі пізньоантичної доби широко представлені різноманітні маніпулятивні стратегії, тактики і комунікативні ходи, мовне втілення яких у жанрі епідейктичної промови, без перебільшення, набуває структурогенної функції в межах такого виду комунікації. Головне завдання оратора — уславити добродетельність святих на тлі дискредитації грішників — реалізується завдяки застосуванню численного арсеналу маніпулятивних стратегій, тактик та комунікативних ходів.

5. На основі проведеного аналізу можна твердити, що релігійний дискурс певним чином зближується з політичним, оскільки обидва налаштовані на міфологізацію свідомості, що здійснюється за допомогою низки прийомів маніпулятивного впливу.

6. Перспективи цього дослідження можна вбачати в з'ясуванні питання про те, які дистинктивні ознаки мало маніпулювання свідомістю в часи ранньої античності (орієнтація на переконування словом, апеляція до *ratio*, естетичного почуття слухачів, які мали характер здебільшого експліцит-

⁸ У «Житті Катона Старшого» давньогрецький історик Плутарх зазначав, що римський сенатор і письменник Марк Порцій Катон Старший всі свої промови закінчував у сенаті фразою: «А втім, я думаю, що Карфаген має бути зруйнований».

ний) порівняно з нашою сучасністю (переважно прихований, імпліцитний вплив, апеляція до сфери «нижніх поверхів підсвідомості», дефрагментація дійсності).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аверинцев С. С.* Риторика и истоки европейской литературной традиции. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. — 448 с.
2. *Аверкий [Таушев], ахип.* Руководство по гомилетике. — М. : Изд-во ПСТГУ, 2001. — 143 с.
3. *Архипова Є. О.* Використання маніпулятивної стратегії комунікації в інформаційному суспільстві. — poupu.kpi.ua/2007-2-2/16_Arhipova.pdf.
4. *Барт Р.* Миф сегодня: Избранные работы. — М. : Прогресс, 1994. — С. 72–130.
5. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества. — М. : Искусство, 1986. — 445 с.
6. *Бенвенист Е.* Общая лингвистика. — М. : Прогресс, 1974. — 445 с.
7. *Бодрийяр Ж.* Символический обмен и смерть / Пер. и вступ. ст. С. Н. Зенкина. — М. : Добросвет, 2000. — 389 с.
8. *Бодрийяр Ж.* Симулякры і симуляція / Пер. з фр. В. Ховхун. — К. : «Основи», 2004. — 230 с.
9. *Враймуд И. В.* Графосемиотическая модель языкового знака // Вестн. МГОУ. Сер. «Лингвистика». — 2011. — Вып. № 1. — С. 7–13.
10. *Вольф М. Н.* Дедалы речей. Софистика в современных исследованиях // ΣΧΟΛΗ. — 2014. — Vol. 8.2. — С. 218–243.
11. *Даниленко О. С.* Понятие и особенности политического дискурса // Наук. зап. Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя : Філолог. науки. — 2014. — Кн. 2. — С. 62–66. — irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
12. *Дейк Т. ван.* Язык. Познание. Коммуникация / Сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. — М. : Прогресс, 1989. — 312 с.
13. *Дмитрук О. В.* Маніпулятивні стратегії в сучасній англomовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та інтернет-видань 2000–2005 років) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2006. — 19 с.
14. *Дожинз Р.* Эгоистичный ген. — М. : Мир, 1993. — 318 с.
15. *Карасик В. И.* О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : Сб. науч. тр. — Волгоград : Перемена, 2000. — С. 10.
16. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград : Перемена, 2002. — С. 278.
17. *Клемперер В.* ЛТІ. Язык Третьего рейха: Записная книжка филолога / Пер. с нем. А. Б. Григорьева. — М. : Прогресс-Традиция, 1998. — 381 с.
18. *Компанцева Л. Ф.* Интернет-лингвистика: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы. — Луганск : Знание, 2008. — 528 с.
19. *Ильин И. П.* Постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм. — М. : Интрада, 1996. — 256 с.
20. Цит. за: *Левшенко Ю. И.* Политический дискурс : Аналитический обзор теоретико-методологических подходов // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение : Вопр. теории и практики. — Тамбов : Грамота, 2012. — № 7. — С. 105. — <http://cyberleninka.ru/article/n/politicheskiiy-diskurs>.
21. *Маслова В. А.* Политический дискурс : Языковые игры или игры в слова? // Политическая лингвистика. — Екатеринбург, 2008. — Вып. 1(24). — С. 43–48.
22. *Миллер Т. А.* От поэзии к прозе (Риторическая проза Горгия и Исократа) // Античная поэтика : Риторическая теория и литературная практика. — М. : Наука, 1991. — С. 60–105.
23. *Михалева О. Л.* Политический дискурс как сфера реализации манипулятивного воздействия : Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Кемерово, 2004. — 24 с.
24. *Перельгут Н. М., Сухоцкая Е. Б.* О структуре понятия «политический дискурс» // Вестн. Нижневарт. гос. ун-та. — 2013. — Вып. № 2. — <http://cyberleninka.ru/article/n/o-strukture-ponyatiya-politicheskiiy-diskursi>.
25. *Печенкина О. А.* Эра тотальной симуляции или искусственное воскрешение реальности // Ж. Бодрийяр. Симулякры і симуляція / Пер. О. А. Печенкиной. — Тула : Тульский полиграфист, 2013. — С. 3–15.
26. *Пирогова Ю. К.* Импліцитная информация как средство коммуникативно-

- го воздействия и манипулирования // Проблемы прикладной лингвистики. — М., 2001. — С. 209–227. — <http://www.ae-lib.org.ua/texts/pirogoва information ru.htm>.
27. Раишкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание / Пер. с англ. Д. Борисова. — М. : Ультра.Культура, 2003. — 368 с.
28. Русакова О. Ф. Современные теории дискурса. Опыт классификаций // Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ. — Екатеринбург : Дискурс-Пи, 2006. — С. 10–28.
29. Самарская Е. А. Жан Бодрийар и его вселенная знаков // Общество потребления. Его мифы и структуры. — М. : Культурная революция, 2006. — С. 251–264.
30. Сиберт Ф. С., Шрамм У., Питерсон Т. Четыре теории прессы. — М. : Вагриус, 1998. — 224 с.
31. Телебачення спецоперацій // Н. Лігачова, С. Черненко та ін. — К. : Інтерньюз-Україна, 2003. — 230 с.
32. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. — М. : Гнозис, 2004. — 326 с.
33. Фреге Г. Смысл и денотат // Семиотика и информатика. Opera selecta : Сб. науч. статей. — М., 1997. — Вып. 35. — С. 352–379.
34. Abramova Ie. U. The English Compliment: Communicative Strategies and Tactics // Мова. — 2015. — N 24. — P. 43–48.
35. Абусова М. The Basic Components of Communicative Strategy // Вісн. Нац. авіац. ун-ту. Серія «Філософія. Культурологія» : Зб. наук. праць. — 2008. — № 1(7). — С. 116–120.
36. Archer D., Aijmer K., Wichmann A. Pragmatics : An Advanced Resource Book for Students Routledge. — London : Routledge, 2012. — 325 p.
37. Austin J. L. How to Do Things With Words. — Oxford : Oxford University Press, 1962. — 192 p.
38. Bar-Hillel Ye. Out of the Pragmatic Wastebasket // Linguistic Inquiry. — 1971. — Vol. 2(3). — P. 401–407.
39. Bé B. Ancient Pragmatics? // Rhetorical Arguments. Essays in Honour of Lucia Calboli Montefusco / Ed. von P. Chiron, M. S. Celentano, P. Mack. — Hildesheim : Georg Olms Verlag, 2015. — P. 261–271.
40. Burke M. Discourse Implicature, Quintilian and the Lucidity Principle : Rhetorical Phenomena in Pragmatics // Topics in Linguistics. — 2016. — Vol. 17(1). — P. 1–16.
41. Consigny S. The Styles of Gorgias // Rhetoric Society Quarterly. — 1992. — Vol. 22. — P. 43–53.
42. Dascal M., Gross A. G. The Marriage of Pragmatics and Rhetoric // Philosophy and Rhetoric. — 1999. — Vol. 32(2). — P. 107–130.
43. Van Dijk T. A. What is Political Discourse Analysis. — Amsterdam, 1998. — <http://www.discourse-in-society.org>.
44. Van Dijk T. A. Principles of Critical Discourse Analysis // Discourse and Society. — London, 1993. — Vol. 4(2).
45. Van Dijk T. A. Discourse and Manipulation // Discourse & Society. — 2006. — Vol. 17. — P. 359–383.
46. Fairclough N. Media Discourse. — London : Edward Arnold, 1995. — 289 p.
47. Fairclough N. Analysing Discourse : Textual Analysis for Social Research. — London : Routledge, 2003. — 270 p.
48. Fortenbaugh W. Aristotle on Emotion. A Contribution to Philosophical Psychology, Rhetoric, Poetics, Politics and Ethics. — London : Duckworth, 1975–2003. — 142 p.
49. Grice H. P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics / Ed. P. Cole, J. Morgan. — New York : Academic Press, 1975. — Vol. 3. — P. 43–58.
50. Haugh M. Intention in Pragmatics // Intercultural Pragmatics / Ed. K. Istvan. — 2008. — Vol. 5. — P. 99–110. — <http://www.degruyter.com/view/j/iprg.2008.5.issue-2/ip.2008.006/ip.2008.006.xml>.
51. Heath M. Pseudo-Dionysius Art of Rhetoric 8–11: figured speech, declamation and criticism // American Journ. of Philol. — 2003. — Vol. 124. — P. 81–105.
52. Konstan D. How to Praise a Friend. St. Gregory of Nazianzus's Funeral Oration for St. Basil the Great // Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity / Ed. T. Hagg, P. Rousseau and C. Hogel. — Berkeley ; Los Angeles ; London : University of California Press, 2000. — P. 160–179.
53. Larrazabal J. M., Korta K. Pragmatics and Rhetoric for Discourse Analysis: Some conceptual remarks // Manuscripto. — 2002. — Vol. 25(2). — P. 33–48.
54. Leech G. N. Principles of Pragmatics. — London : Longman, 1983. — 250 p.
55. Leiper K. Education, Literacy and its Cognitive Effects: Problem-solving and

- Decision-making in Homer and Archaic and Fifth century BC Athens. — Sydney : Australia Macquarie University, 2013. — 359 p.
56. *Levinson S. C.* Pragmatics. — Cambridge : Cambridge University Press, 1983. — 420 p.
57. *Lyons W.* Emotion. — Cambridge : Cambridge University Press, 1980. — 248 p.
58. *Maillat D., Oswald S.* Defining Manipulative Discourse: The Pragmatics of Cognitive Illusions // Intern. Review of Pragmatics. — 2009. — Vol. 1. — P. 348–370.
59. *Mayuuf H. H.* Rhetorical Pragmatics // Journ. of Advanced Social Research. — 2015. — Vol. 5. N 5. — P. 19–38.
60. *Morris C. W.* Foundations of theory of signs // Intern. Encyclopedia of Unified Science. — Chicago : University of Chicago press, 1938. — Vol. 1(2). — P. 1–59.
61. *Najeh L.* Pragmatics: a hybrid innovation // Intern. Journ. of Humanities and Cultural Studies. — 2015. — Vol. 1(4). — P. 365–375.
62. *Mitchell M. M.* The Archetypal Image: John Chrysostom's Portraits of Paul // Journ. of Religion. — 1995. — N 75. — P. 15–43.
63. *Nerlich B.* History of pragmatics // The Pragmatics Encyclopedia / Ed. L. Cummings. — London ; New York : Routledge, 2010. — P. 192–193.
64. *Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L.* The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation. — London : Notre Dame; Indiana: Notre Dame Univ. Press, 1969. — 566 p.
65. *Piazza F.* Rhetoric and Pragmatics: Suggestions for a Fruitful Dialogue // Perspectives on Pragmatics and Philosophy / Eds. A. Capone, F. Lo Piparo, M. C. Springer. — Science & Business Media. — Springer, 2013. — P. 537–592.
66. *Potts Ch.* Pragmatics // Oxford Handbook of Computational Linguistics. — 2nd ed., 2014. — P. 1–27. — <https://web.stanford.edu/~cgpotts/papers/potts-pragmatics-oupcompling.pdf>.
67. *Saussure L. de* Manipulation and Cognitive Pragmatics: Preliminary Hypotheses // Manipulation and Ideologies in the Twentieth Century : Discourse, Language, Mind. / Ed. L. de Saussure and P. Schulz. — Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2005. — P. 113–146.
68. *Sbisà M. et al.* Philosophical Perspectives for Pragmatics / Ed. by M. Sbisà, J.-O. Östman and J. Verschueren. — Amsterdam : John Benjamins Publishing Co, 2011. — 319 p.
69. *Searle J. R.* Speech Acts : An Essay in the Philosophy of Language. — Cambridge : Cambridge University Press, 1969. — 203 p.
70. *Searle J. R.* Intentionality : An Essay in the Philosophy of Mind. — Cambridge : Cambridge University Press, 1983. — 278 p.
71. *Schiappa E.* The Beginnings of Rhetorical Theory in Classical Greece. — New Haven ; London : Yale University Press, 1999. — 230 p.
72. *Torfin J.* Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challenges // Discourse Theory in European Politics. Identity, Policy and Governance. — London : Palgrave Macmillan, 2005. — 359 p.
73. *Wilson A.* Centaurs and Synkrisis in Gregory Nazianzen / Studia Patristica: Papers presented at the 11-th Intern. Conf. on Patristic Studies (Oxford, 1991) / Ed. E. A. Livingstone. — Leuven : Peeters Press, 1993. — Vol. 27. — P. 118–128.
74. *Wodak R.* Language, power and ideology. — London : Academic Press, 1989. — 289 p.
75. *Yul G.* Pragmatics. — Oxford University Press, 1996. — 137 p.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Диалоги	—	Диалоги Платона. Горгий. — http://www.nsu.ru/classics/bibliotheca/plato01/gorgi.htm .
Alcid.	—	Alcidamas. The Works and Fragments / Ed. J. V. Muir. — London; Bristol : Classical Press (Duckworth), 2001. — P. 2–20.
Dis. Bab., SC 362	—	Jean Chrysostome. Discours sur Babylas. Homelie sur Babylas / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par M. A. Schatkin, C. Blanc, B. Grillet et J.-N. Guinot. — Paris : Les Editions Du Serf, 1990. — 340 p.
Eud. Eth.	—	Aristotle. Eudemian Ethics / Ed. F. Susemihl. — Leipzig : Teubner, 1884. — http://www.perseus.tufts.edu/hopper/

		text;jsessionid=76B9156F63500994544D3116DE10ECF5?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0049.
Eth. Nic.	—	Aristotle. <i>Ethica Nicomachea</i> / Ed. J. Bywater. — Oxford : Clarendon Press, 1894. — http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text;jsessionid=76B9156F63500994544D3116DE10ECF5?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0053 .
Hel.	—	Gorgias. <i>Helenaе encomium</i> // H. Diels, W. Kranz, <i>Die Fragmente der Vorsokratiker</i> . — 6th ed. — Vol. 2. — Berlin : Weidmann, 1951–1952 http://www.classicpersuasion.org/pw/gorgias/helenuni.htm .
Herm. Peri meth.	—	Hermogenes. <i>On method of forceful speaking: Text and Translation // Invention and Method : Two Rhetorical Treatises from the Hermogenic Corpus (Writings from the Greco-Roman World)</i> / Ed. G. A. Kennedy. — SBL, 2005. — P. 201–268.
Isoc.	—	Isocrates. <i>Against the Sophists</i> . Isocrates with an English Translation in three volumes, by George Norlin, Ph. D., LL.D. — Cambridge : MA, Harvard University Press ; London : W. Heinemann Ltd., 1980. — http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0143%3aspeech%3d13 .
Laud. Paul., SC 300	—	Jean Chrysostome. <i>Panegyriques de S. Paul / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par A. Piedagne</i> . — Paris : Les Editions Du Serf, 1982. — 396 p.
Parm. 28 DK	—	Parmenides. <i>De natura</i> // Diels H., Kranz W. <i>Die Fragmente der Vorsokratiker</i> . — 6th ed. — Vol. 3. — Berlin : Weidmann, 1952. — P. 217–246.
PG	—	<i>Patrologiae Cursus Completus. Series Graecae</i> / Ed. J. P. Migne. — Paris ; Turnholt : Migne et Typographi Brepols, 1850–1887. — Vol. 31,35,50.
Poet.	—	Aristotle. <i>Ars Poetica</i> / Ed. R. Kassel. — Oxford : Clarendon Press, 1966. — http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text;jsessionid=76B9156F63500994544D3116DE10ECF5?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0055 .
Pol.	—	Aristotle. <i>Politica</i> / Ed. W. D. Ross. — Oxford, Clarendon Press, 1957. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0057 .
Rhet.	—	Aristotle. <i>Ars Rhetorica</i> / Ed. W. D. Ross. — Oxford : Clarendon Press, 1959. — http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text;jsessionid=76B9156F63500994544D3116DE10ECF5?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0059 .
Or. 4–5, SC 309	—	Gregoire de Nazianze. <i>Discours 4–5 / Gregoire de Nazianze; Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Bernardi</i> . — Paris : Les Editions Du Serf, 1983. — 416 p.
Or. 7–8, SC 405	—	Gregoire de Nazianze. <i>Discours 6–12 / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par M.-A. Calvet-Sebasti</i> . — Paris : Les Editions Du Serf, 1995. — 432 p.
Or. 21, SC 270	—	Gregoire de Nazianze. <i>Discours 20–23 / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Mossay et G. Lafontaine</i> . — Paris : Les Editions Du Serf, 1980. — 325 p.

- Or. 24–25, SC 284— Gregoire de Nazianze. Discours 24–26 / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Mossay et G. Lafontaine. — Paris : Les Editions Du Serf, 1983. — 314 p.
- Or. 43, SC 384 — Gregoire de Nazianze. Discours 42–43 / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Bernardi. — Paris : Les Editions Du Serf, 1992. — 336 p.

I. O. HOLUBOVSKA, O. V. LEVKO, A. S. POLISHCHUK

INSTITUTIONAL MANIPULATIVE DISCOURSE: MODERNITY VS. ANTIQUITY

Within the article political institutional discourse as an instrument for influencing the masses and manipulating their consciousness, mood, behavior in the interests of a small group of people, the political elite of society, is being analyzed. The quality of hyperreality, which simulates reality within the framework of political discourse (inseparable from the discourse of the mass media), is determined by the interests of the power institutes of any society.

Ancient rhetoric and pragmatics are characterized as disciplines, which efforts in different periods of time were aimed at studying methods and techniques of speech influence on the target audience; their common and distinctive properties are being outlined.

Manipulative strategies, tactics and communicative moves aimed at glorifying the saints' virtues on the background of the sinners' discrediting are considered within the saints' genre of epideictic speech on the material of religious discourse of the late Antique period. The analysis proved the fact of religious and political discourses' rapprochement, since both of them are aimed at the mythologization of consciousness, which is carried out with the help of a number of techniques of manipulative impact.

Keywords: political discourse, religious discourse, manipulative influence, hyperreality, ancient rhetoric, pragmatics, communicative strategy, communicative tactics, communicative move.